

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra bohemistiky

K otázkám české ortoepie

bakalářská diplomová práce

Autor: Lukáš Bergmann

Vedoucí práce: PhDr. Petr Pořízka, Ph.D.

Olomouc

2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne

Podpis:

Poděkování

Děkuji PhDr. Petru Pořízkovi, Ph.D., za podnětné rady a čas, který mi poskytl při vzniku této práce.

Obsah

1. Úvod	6
1.1 Norma, kodifikace a úzus	7
1.2 Seznam užitých transkripčních znaků	8
1.3 Výslovnostní styly	9
2. Stručné dějiny české ortoepie	10
2.1 Počátky české ortoepie	10
2.2 Česká ortoepie v 19. století	11
2.3 Česká ortoepie ve 20. Století.....	13
3. Ortoepie slov domácích	15
3.1 Ortofonie.....	15
3.1.1 Ortofonie – vokály	15
3.1.2 Ortofonie – konsonanty	17
3.2 Užívání rázu.....	18
3.3 Ortoepická pravidla spojování hlásek (vlastní ortoepie)	19
3.3.1 Výslovnost dvou foneticky stejných souhlásek	19
3.3.2 Asimilace znělosti.....	20
3.3.3 Asimilace místa artikulace	22
3.3.4 Asimilace způsobu artikulace	23
3.3.5 Výslovnost dalších souhláskových skupin.....	25
4. Ortoepie slov přejatých.....	26
4.1 Obecné zásady	26
4.2 Kvalitativní náhrady vokálů v přejatých slovech.....	27
4.3 Kvantita vokálů v přejatých slovech	27
4.3.1 Zakončení přejatých slov na -iv, -iva.....	28
4.3.2 Zakončení přejatých slov na -ura	28
4.3.3 Zakončení přejatých slov na -ivní, -ivně, -ivum, -ive	29
4.3.4 Zakončení přejatých slov na -on.....	29
4.3.5 Zakončení přejatých slov na -og, -erie, -fobie.....	30
4.4 Konsonanty v přejatých slovech	31
4.4.1 Souhlásky <i>s</i> a <i>z</i>	32
4.4.2 Souhlásky <i>k</i> a <i>g</i>	33

4.5	Výslovnost dalších souhláskových skupin	35
4.6	Výslovnost přejatých vlastních jmen.....	36
5.	Závěr	38
6.	Anotace	40
7.	Seznam literatury.....	41

1. Úvod

Nelze pochybovat o tom, že jazyk je jev společenský, podobně však není třeba pochybovat o jeho dynamičnosti a neustálém vývoji, který je zejména v posledních desetiletích výrazně ovlivněn nástupem a rozšířením informačních a komunikačních technologií. Jazykový vývoj je obvykle zachycen ve slovnících, mluvnících, pravopisných pravidlech a mnoha dalších příručkách. Právě pravopisná (ortografická) pravidla se těší velké oblibě a již od dob J. Gebauera, který je autorem první pravopisné a mluvnické kodifikační příručky *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (1902), jsou obecně považována za nejzávažnější. Odlišné postavení mají v naší jazykovědné tradici výslovnostní (ortoepická) pravidla. Přestože zájem o spisovnou či kultivovanou výslovnost u nás můžeme datovat od 15. stol. (viz dále), není v současné době mluvené podobě češtiny věnována dostatečná pozornost (srov. Uličný, 1993; Stich, 1993). Tento neutěšený stav je patrný také při pohledu na normativní příručky. Ortoepická pravidla, která mají kodifikační status, u nás vyšla nejprve v r. 1955 (2. upravené vydání následně v r. 1967) pod názvem *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých* (dále jen VSČ I) pro domácí slovní zásobu, a následně v r. 1978 pod názvem *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (dále jen VSČ II) pro slovní zásobu přejatou. Vzhledem k již zmiňovanému intenzivnímu vývoji a ke stáří kodifikačních příruček se můžeme domnívat, že tato pravidla jsou v mnoha ohledech zastaralá a je nezbytně nutné je v nejbližších letech revidovat.

Cílem bakalářské práce je především teoretické zhodnocení současné ortoepické normy, nikoliv však ve smyslu mechanického vypsání jednotlivých výslovnostních pravidel. Pozornost bude zaměřena zejména na problematické jevy současné normy (např. rozkolísaná výslovnost), ale také na jevy, u kterých dodnes lingvistická obec nedospěla ke konsenzu. Věnovat se budeme také těm místům a formulacím v kodifikačních příručkách, které se mohou jevit jako sporné či diskutabilní.

1.1 Norma, kodifikace a úzus

Ačkoliv pokus o vymezení těchto termínů není naším hlavním cílem, rádi bychom je, vzhledem k tomu, že s naší prací úzce souvisejí, alespoň krátce objasnili.

Jazyková norma je soubor jazykových prostředků (lexikálních, morfologických, ale také např. výslovnostních) a abstraktních schémat (syntaktických struktur), které jsou v určitém jazykovém společenství všeobecně uznávané a respektované. Jednou z nejdůležitějších vlastností jazykové normy je její variantnost. Můžeme hovořit o normě jednotlivých jazykových útvarů, např. o normě dialektů, interdialektů apod. Obvykle je však pojem norma spojován s normou spisovného jazyka (srov. Nebeská, 1999: 44–45).

Termín kodifikace označuje zaznamenání jazykové normy ze strany lingvistů v autoritativních příručkách (slovníky, mluvnice aj.). Nejdůležitějším předpokladem kodifikačních snah je poznání soudobé jazykové normy. Na rozdíl od jazykové normy je kodifikace spjata pouze s prestižním jazykovým útvarem, tedy s jazykem spisovným (srov. *ibid.*: 37).

Termín úzus velmi pregnantně formuloval K. Hausenblas (1960: 14): „Uzuální je, co je časté, obvyklé, bez ohledu na to, zda je to žádoucí, nebo ne, zda je to správné nebo chybné, vhodné nebo nevhodné. Norma obsahuje navíc moment závaznosti.“ Podobně tento termín definuje M. Beneš (2019: 91): „[...] úzus = smysly vnímatelné jazykové prostředky dostavší se, ať už v souladu, či nesouladu s pravidlem, do času a prostoru, a tedy vnímatelné smysly [...]“. Pro úzus je tedy klíčová četnost výskytu, nikoliv hledisko spisovnosti či adekvátnosti. Norma naproti tomu se od úzu liší především závazností a zjednodušeně řečeno vyplňuje prostor mezi územ a kodifikací (srov. Nebeská, 1999: 35–36). Důležitou otázkou v souvislosti s těmito termíny je, do jaké míry lze normu přizpůsobovat úzu a omezit tak jazykovou regulaci.

V minulosti byl „liberální“ přístup k jazyku zcela nemyslitelný, spisovná čeština měla pevné a neotřesitelné postavení a jakýkoliv „útok“ na ni byl ihned terčem kritiky. M. Beneš (2019: 25) tuto situaci hodnotí slovy: „Neboli – dokud zásahy směřovaly k udržení stávající podoby spisovného jazyka (snaha zastavit

nebo obrátit jazykovou změnu je bezpochyby také zásahem do jazyka), byly hodnoceny jako prospěšné a označovaly se termíny jako pěstění, kultivování, teoretické nebo vědecké zásahy do jazyka atp., směřují-li ovšem k jeho „demokratizaci“, označují se za „umělé zásahy“, které „narušují normu přirozeně se vyvíjejícího jazyka“, neboť jejich (pocitovaným) cílem je spisovný jazyk měnit.“ V dnešní době se však stále častěji můžeme setkat se zcela opačným názorem, a sice že do jazyka není zapotřebí jakýmkoliv způsobem zasahovat ani jej regulovat, ale nechat ho přirozeně vyvíjet a pouze jeho vývoj popisovat. Oba přístupy se nám jeví jako kontraproduktivní. Zatímco první přístup se snaží omezit jednu ze základních vlastností jazyka, a sice jeho neustálý vývoj, druhý přístup zcela ignoruje fakt, že samotní uživatelé jazyka se při jeho užívání mnohdy chtějí opřít o určitá pravidla a regule. Domníváme se tedy, že jazyk je zapotřebí regulovat, ale na základě detailního poznání jeho současného stavu.

1.2 Seznam užitých transkripčních znaků

V naší práci používáme pro přepis a pro zachycení zvukové podoby zjednodušenou českou fonetickou transkripci. Znak, které se liší od české abecedy, jsou uvedeny v následujícím seznamu:

- ? ráz
- : vokalická délka
- ɪ krátký i-ový vokál
- i: dlouhý i-ový vokál
- ◌ slabičnost
- ◌ v případě grafému *ř* symbolizuje neznělost, v případě grafému *ou* symbolizuje, že se jedná o dvojhlásku
- 3,ž znělé varianty polosykových konsonantů *c*, *č*
- ŋ zadopatrové (velární) *n* (např. *sklenka* [skleŋka])
- ɣ znělá varianta velárního konsonantu *ch*
- x neznělá varianta velárního konsonantu *ch*
- ŋ retozubné (labiodentální) *m* (např. *tramvaj* [tramɣvaj])

1.3 Výslovnostní styly

Ortoepická norma, přestože je požadována jednotná spisovná výslovnost, je podobně jako jiné oblasti spisovného jazyka vnitřně diferencována. Mluvíci si především na základě komunikační situace a cílů, jichž chtějí prostřednictvím svých projevů dosáhnout, volí z rozmanité škály prostředků, jež mají k dispozici. V odborné literatuře se obvykle setkáme se třemi typy výslovnostních stylů, z nichž každý má svá specifika a jejich užití je adekvátní v odlišných komunikačních situacích.

Neutrálnímu stylu je v ortoepických příručkách obvykle věnována systematická pozornost (srov. Hůrková, 1995: 70). Jedná se o základní podobu mluveného jazyka, která se užívá a rovněž je společností vyžadována v oficiálních komunikačních situacích (např. v masmediální komunikaci) a je zaznamenána v kodifikačních příručkách (srov. Zeman, 2008: 18).

Běžný nebo také nižší styl je příznačný pro polooficiální či neoficiální situace, ve kterých je však jazykovým kódem spisovná varieta jazyka. Signifikantní je pro tento styl rychlejší řečové tempo a menší artikulační náročnost. Relativně časté jsou také odchylky od ortoepické normy, např. zjednodušování souhláskových skupin, elize hlásek aj. (srov. Hůrková, 1995: 70).

Slavnostní či vyšší styl se obvykle užívá ve speciálních komunikačních situacích, v nichž se pozornost soustřeďuje na estetickou funkci jazyka (např. při uměleckém přednesu nebo také tehdy, jsou-li ztíženy akustické podmínky). Od neutrálního stylu se liší především tím, že se více opírá o vnitřní stavbu slov, méně často se v něm uplatňují různé druhy asimilace aj. (srov. Zeman, 2008: 18). Příznačná je pro tento styl rovněž zachovaná výslovnost hlásky *j* v prezენტních tvarech slovesa *být*, jejíž výslovnost však ortoepická norma nevyžaduje.

2. Stručné dějiny české ortoepie

Již od nepaměti jsou lidé fascinováni jazykem a usilují se o jeho popis, zejména se snaží zachytit zvukovou stránku jazyka. V tomto ohledu jsou známé staroindické gramatiky zhruba ze 4. stol. př. n. l., v nichž byla pozornost věnována mimo jiné fonetice sanskrtu a analýze výslovnosti konkrétních slov (blíže viz Černý, 1996: 58–59). Rovněž česká ortoepie – přestože zájem o spisovnou výslovnost u nás bývá spojován především s činností Pražského lingvistického kroužku – má bohatou historii, jejíž kořeny sahají až do 15. století. Považujeme za vhodné v této kapitole alespoň krátce pojednat o tom, jakým způsobem se myšlení o spisovné výslovnosti v průběhu dějin proměňovalo.

2.1 Počátky české ortoepie

První zmínky o české výslovnosti můžeme nalézt v díle *De orthographia bohemica*, jež bývá přisuzováno J. Husovi. Tento traktát je obvykle považován za nejstarší text vztahující se k české fonetice a fonologii (srov. Schulzová, 1995: 41; Šefčík, 2007: 281–282). Ačkoli se v tomto díle pojednává zejména o opuštění sprežkového pravopisu a jeho nahrazení grafickou soustavou, vyskytují se zde také poznámky o zvukovém plánu češtiny (viz Štěpánová, 2019: 36).¹ Ve svém dalším díle *Výklad viery* z roku 1412 J. Hus kritizuje nedbalou výslovnost a nerozlišování mezi hláskami tvrdé *l* a střední *l* a tvrdé *y* a měkké *i* (srov. Hůrková, 1995: 8–9).² Tato Husova výtka je považována za první ortoepické pravidlo, které bylo pro češtinu stanoveno (srov. např. Weingart, 1932: 171; Zeman, 2008: 160).

¹ Je zde např. stručné poučení o správné výslovnosti hlásky *l*, což je však z dnešního pohledu spíše otázkou ortofonickou nežli ortoepickou.

² Na počátku 15. století byly fonetické vlastnosti těchto hlásek přehodnocovány a ve výslovnosti docházelo k jejich splývání (pro podrobnější informace o těchto změnách viz např. Komárek, 2012).

J. Blahoslav ve své *Gramatice české* z roku 1571 upozorňuje obecně na důležitost pečlivé artikulace. Jako příklad uvádí slova, která se liší pouze vokalicou kvantitou (např. *uhel* x *úhel*; *lepé* x *lépe* aj.). Pozornost je však v tomto díle věnována zejména estetické stránce projevu. Podobně v dalším díle J. Blahoslava *Vady kazatelův* z téhož roku nenajdeme souvislé pojednání o náležitosti výslovnosti, ale spíše informace o nedostacích veřejných projevů. Mimo jiné zde Blahoslav upozorňuje na častý výskyt hezitačních zvuků (srov. Štěpánová, 2019: 37–38).

J. A. Komenský se ve svém *Umění kazatelském* z roku 1621 věnuje zvukové stránce jazyka spíše okrajově, přesto však v tomto díle můžeme nalézt např. poznámky týkající se prozodických vlastností češtiny (srov. Zeman, 2008: 162).³

2.2 Česká ortoepie v 19. století

Přestože se J. Dobrovský nevěnoval primárně zvukovému plánu jazyka, je např. A. Frintou považován za průkopníka v historii české fonetiky (srov. Frinta, 1929: 94). V jeho dílech nacházíme poznámky o fonologii,⁴ fonotaktice či správné výslovnosti konkrétních hlásek, o ortoepické problematice v užším smyslu se však Dobrovský nezmiňuje. Jeho zásluha však spočívá především v poznání podstaty a místa českého přízvuku (viz Štěpánová, 2019: 38–39). Právě toto zjištění mělo následně posloužit jako argument, jímž mělo být prokázáno, že časomíra je pro českou poezii nevhodná (srov. Krbec, 1953: 181).

Ve své mluvnici si J. S. Tomíček (1860) okrajově všímá toho, že mluvená a psaná podoba jazyka nejsou ve všech ohledech totožné a že se liší mimo jiné ve znělosti či neznělosti souhlásek. Jako příklad, který dokazuje tuto skutečnost, uvádí Tomíček slovo *prosba*. Stranou v Tomíčkově mluvnici nezůstávají ani otázky prozodické, z nichž pozornost věnuje především českému přízvuku (srov. Štěpánová, 2019: 39).

Významnou úlohu v dějinách české ortoepie sehrál J. Durdík a jeho publikace *Kallilogie čili o výslovnosti* z roku 1873 (srov. Sedláček, 1972: 208). Toto dílo je

³ Není jistě bez zajímavosti, že J. A. Komenský sehrál neméně důležitou úlohu v dějinách matematické lingvistiky (pro bližší informace viz Sedláčková, 2013).

⁴ Jedná se o poznámky zejména z oblasti diachronní a srovnávací fonologie.

považováno za první „skutečně systematický pokus o stanovení českých výslovnostních norem“ (Romportl a kol., 1973: 234). Přestože se Durdík ve své knize nevěnuje primárně výslovnostní problematice, ale také otázkám stylistickým, rétorickým, gramatickým či slovtvorným, obsahuje jeho dílo mnoho zajímavých postřehů. Z hlediska ortofonie věnuje Durdík pozornost mimo jiné kvalitě a kvantitě vokálů,⁵ z pohledu ortoepie pojednává o asimilaci znělosti (uvnitř slova i na konci slova před pauzou), zjednodušování výslovnosti konkrétních konsonantických skupin (např. *ts* na *c*), asimilaci místa či elizi hlásek v souhláskových skupinách (srov. Štěpánová, 2019: 100–101). Některé Durdíkovy názory jsou však na svou dobu považovány za poměrně radikální (srov. např. Zeman, 2008: 162; Sedláček, 1972: 208). Durdík např. doporučuje zjednodušování skupin sykavek ve slovech typu *mužský* [muski:] či elizi počátečního *j* ve slovech typu *jméno* [me:no]. I přes tyto krajní myšlenky byl J. Durdík v historii české ortoepie důležitou osobností, o čemž svědčí např. slova V. Štěpánové: „[...] mnohé jeho ortoepické postřehy jsou cenné, výslovnostní pravidla zpracoval poměrně komplexně a velká část z jeho doporučení se shoduje se současnou kodifikací.“ (Štěpánová, 2019: 100).

Otázkami spisovné výslovnosti se zabývala rovněž jedna z nejvýznamnějších osobností v dějinách české jazykovědné bohemistiky. Ve svém *Uvedení do mluvnice české* (1876) si Jan Gebauer všímá z hlediska ortoepie např. elize hlásek (*dycky*, *šecho*), zjednodušování souhláskových skupin či asimilace znělosti (např. spojení souhlásek *sh*). Nejedná se však o zevrubný popis výslovnostních pravidel a zásad (srov. *ibid.*: 40).

Poznámky o správné výslovnosti nacházíme také v *Brusu jazyka českého* (1877), v němž je pozornost věnována např. tomu, jakým způsobem se mají správně číst grafémy v cizích jazycích (srov. *ibid.*: 40).

Na dnes již známou skutečnost, že zkoumání mluvené podoby jazyka zasluhuje stejnou pozornost jako výzkum psané podoby, upozorňuje František Bartoš ve své *Rukověti správné češtiny* (1891). Z hlediska ortofonického si Bartoš všímá zejména vokalické délky a její neustálenosti a také správné výslovnosti konkrétních vokálů. V rámci ortoepické problematiky se autor zmiňuje o

⁵ Např. u samohlásky *e* J. Durdík upozorňuje na přílišnou otevřenost při výslovnosti, kterou považuje za nesprávnou.

„moravské“ asimilaci, kterou upřednostňuje před neasimilovanou podobou a zabývá se také českým přízvukem (srov. *ibid.*: 40–41).

2.3 Česká ortoepie ve 20. Století

Výrazným způsobem se do dějin české ortoepie zapsal A. Frinta. Důležitá je především jeho publikace *Novočeská výslovnost* (1909). Frinta jako první rozlišuje výslovnostní styly a píše o výslovnosti obvyklé (obecné) a umělé (spisovné).⁶ Frinta se ve své knize zabývá např. vokalickou kvantitou a všímá si krácení nebo naopak dloužení hlásek. Rovněž se zmiňuje o tom, kdy se v češtině užívá ráz a kdy je jeho užití pouze fakultativní. Také podává informace o asimilaci místa tvoření ve skupinách *nk* a *ng*. Asimilaci sykavek u slov typu *rozčilovat* [roščilovat] považuje Frinta ve shodě se současnou ortoepickou normou za nespisovnou. Dále píše o zjednodušování souhláskových skupin, které považuje za spisovné, jestliže se jedná o dvě stejné souhlásky uvnitř slova, např. u slov typu *panna*, *vyšší*, *poddaný* apod. Frintovo dílo také nepostrádá zmínky o výslovnosti přejatých slov a informace o prozódii (srov. *ibid.*: 103–107).

M. Weingart je autorem prvního obsáhlejšího a komplexnějšího popisu české ortoepie. Ten vyšel pod názvem *Základy české orthofonie* ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932). Weingart ve své studii v úvodu upozorňuje na důležitost zkoumání mluveného spisovného jazyka a hodnotí jeho současný stav (srov. Zeman, 2008: 166). Ve své práci užívá termín ortofonie, ačkoliv zaměňuje témata z dnešního pohledu ortofonická a ortoepická. Mezi termíny ortofonie a ortoepie podle Weingarta není žádný rozdíl (srov. Weingart, 1932: 168). Weingart se ve své studii zabývá např. kvantitou a kvalitou vokálů, před hláskami *k* a *g* požaduje výslovnost zadopatrového [ŋ], u spojení *mě* považuje za spisovnou rovněž výslovnost [mje], podobně u souhláskového spojení *sh* považuje za spisovnou moravskou variantu [zh] aj. (srov. Štěpánová, 2019: 110).

Kriticky na Weingartovu studii reagoval J. Chlumský, zakladatel české experimentální fonetiky (srov. Hála, 1940). Chlumský se ve své reakci zabýval

⁶ Sám Frinta pracuje s termínem styl až později (srov. Frinta, 1929: 140), ten převzal od anglického fonetika J. Jonese (srov. Zeman, 2008: 165).

především otázkou, která jazyková varieta by se měla stát základem pro stanovení spisovné výslovnosti. Na rozdíl od Weingarta, podle kterého by se ortoepická výslovnost měla oprostít od jakýchkoliv regionálních či nářečních jevů, by se podle Chlumského mělo při stanovení spisovné výslovnosti vycházet především ze spisovné výslovnosti pražské (srov. Zeman, 2008: 167).

Autorem dvou významných ortoepických příruček je F. Trávníček. V publikaci *Správná česká výslovnost* (1935) věnuje Trávníček nejprve pozornost ortofonii a následně se zabývá např. souhláskovou skupinou *sh* či výskytem rázu (srov. Štěpánová, 2019: 111–113). Ve své příručce *Spisovná česká výslovnost* (1940) se Trávníček zmiňuje např. o výslovnosti skupiny *mě*, u které považuje realizaci [mje] za spisovnou, avšak upřednostňuje výslovnost [mňe]. Stranou nezůstávají ani prozodické jevy, z nichž je nejvíce prostoru věnováno větnému přízvuku (srov. *ibid.*: 115–116).

V roce 1942 došlo zejména z iniciativy B. Hály k ustavení ortoepické komise. Členy této komise byli např. V. Šmilauer, B. Trnka, B. Havránek, A. Frinta, později také J. Mukařovský, A. Jedlička, F. Daneš aj. Dílčí výsledky práce této komise byly využity např. v *České mluvnici* (1951) B. Havránka a A. Jedličky (srov. Zeman, 2008: 168). Intenzivní práce ortoepické komise vyústila především ve vytvoření doposud jediných kodifikačních příruček VSC I (1. vydání 1955, 2. vydání 1967)⁷ a VSC II (1978)⁸.

⁷ Příručka *Výslovnost spisovné češtiny I. Výslovnost slov českých* vyšla pod vedením B. Hály nejprve v roce 1955, 2. přepracované vydání bylo následně publikováno v roce 1967. Do 2. vydání byly zahrnuty rovněž připomínky některých jazykovědců, kteří měli výhrady vůči nejasným či problematickým formulacím v 1. vydání (srov. Staněk, 1956; Komárek, 1957).

⁸ Příručka *Výslovnost spisovné češtiny II. Výslovnost slov cizích* vyšla v roce 1978 pod vedením M. Romportla.

3. Ortoepie slov domácích

3.1 Ortofonie

Ortofonie, která je považována za součást ortoepie, je nauka o správném tvoření jednotlivých hlásek. V kodifikační příručce VSC I (1967) je ortofonii věnován první oddíl. Nejedná se však o ortofonii ve smyslu detailního popisu správného tvoření českých hlásek, jak později učinil např. J. Zeman (srov. Zeman, 2008), ale spíše je upozorňováno na časté odchylky od náležité artikulace (srov. Štěpánová, 2019: 124). Jako ukázky neortoepické podoby jsou tu uváděny příklady elize hlásek ve slovech *materiál* [matrja:l] či *organizovat* [organzovat] (srov. VSC I, 1967: 13). Podrobný popis výslovnosti konkrétních hlásek je podle autorů úkolem fonetiky, nikoliv ortoepie, resp. ortofonie. V tomto ohledu nelze než souhlasit s hodnocením V. Štěpánové (2019: 124), která oddíl věnovaný ortofonii komentuje slovy: „V tomto pojetí tak ortoepická příručka nemůže sloužit např. nerodilým mluvčím češtiny, aby se naučili správnou artikulaci českých hlásek, ani nenahrazuje publikace logopedické, ač na některé rozšířené vady řeči upozorňuje.“

3.1.1 Ortofonie – vokály

Samohláska obvykle tvoří centrální složku slabiky, tzv. jádro (nukleus). Samohlásky (vokály) jsou sonorní hlásky, které při artikulaci procházejí vokálním traktem relativně volně (srov. Ashby–Maidment, 2015: 63). Spisovná čeština má pět základních podob vokálů, jež se liší kvantitou (a-á, e-é, i-í, o-ó, u-ú) či kvalitou (a-e, o-i atd.). Samohlásky můžeme rovněž dělit jednak podle pohybu jazyka ve směru svislém na vysoké (i-í, u-ú), středové (e-é, o-ó) a nízké (a-á) a ve směru vodorovném na přední (i-í, e-é), střední (a-á) a zadní (o-ó, u-ú), jednak

podle postavení rtů na zaokrouhlené (o-ó, u-ú) a nezaokrouhlené (a-á, e-é, i-í); srov. Hůrková (1995: 18).

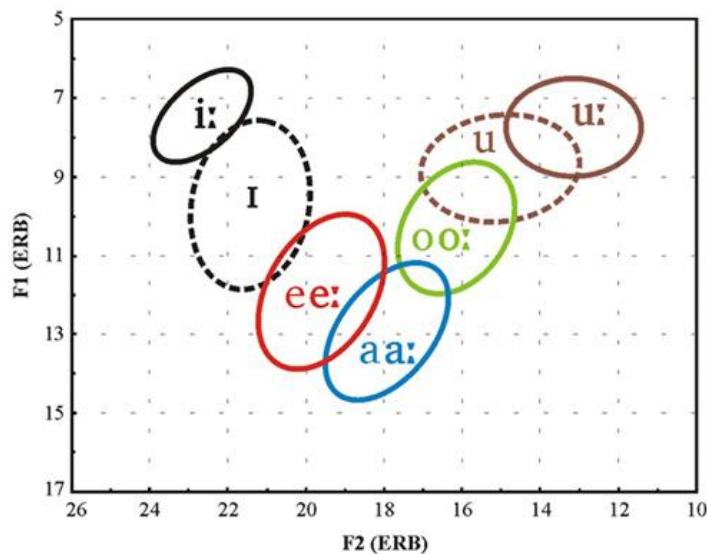
Vokalická délka má v češtině distinktivní funkci, tzn. má schopnost lišit význam slova (např. žila – žíla, spala – spála aj.), je tedy obvykle nutné dodržovat délku samohlásek. V češtině však existují i slova, u kterých je možná dubletní realizace z hlediska ortografie i ortoepie (např. odesílatel – odesítatel, bránou – branou aj.). Z pohledu frekvenčního se mnohem častěji vyskytují samohlásky krátké (79,39 %) nežli samohlásky dlouhé (20,91 %); srov. Těšitelová a kol. (1985).

K neortoepickému zkracování dochází především u vokálů *ú* a *í*. To je zřejmě způsobeno artikulační obtížností (srov. Hůrková, 1995: 20). Nespisovné zkracování probíhá nejčastěji:

- v nepřízvučných slabikách – např. u slov *myslím*, *paní*, *rohlík* jsou neortoepické podoby [mɪslɪm], [paɲɪ], [roɦlɪk];
- u posesivních zájmen – např. *můj*, *tvůj*, *svůj* nespisovně [muj], [tvuj], [svuj];
- v přízvučných slabikách – např. *říkám*, *vím*, *stůjte* je nenormativní realizace [řɪka:m],[vɪm],[stujte] (srov. ibid.: 20).

Méně časté je nespisovné dloužení krátkých samohlásek. K tomu dochází zejména na konci slov před pauzou, např. *máte pravdu* neortoepicky [ma:te pravdu:], nebo při emocionálně zabarveném projevu, např. *moře!* neortoepicky [mo:ře]; srov. Palková (1994: 324).

Pro zvukovou podobu vokálů je přirozená proměnlivost, tj. nejsou vždy stejně vyslovovány a i ve spisovné výslovnosti je pro ně typická určitá kolísavost. Jestliže však dojde k překročení daných mezí, jedná se o odchylku (srov. VŠČ I, 1967: 17). Zmiňovaná proměnlivost má pochopitelně své hranice, které bývají charakterizovány např. pomocí formantových hodnot (podle Skarnitzl a Volín, 2012).

Obrázek 1: Formantová pole českých vokálů

V souvislosti s vokály je zapotřebí zmínit, že výslovnostní výzkumy ukázaly (a je to patrné rovněž při pohledu na obr. č. 1), že se od sebe začaly kvalitativně odlišovat vysoké vokály *i/i* a *u/u* (srov. Volín – Skarnitzl, 2018: 18).

Často je nenáležitě vyslovována samohláska (*i-i*), která se při neortoepické výslovnosti blíží zvukovou podobou samohlásce (*e-é*), např. u slov *vím*, *film*, *kytka* je nespisovná výslovnost [ve:m], [felm], [ketka]. Podobně se vokál (*e-é*) při neortoepické výslovnosti kvalitativně přibližuje vokálu (*a-á*), např. *otevři*, *léto* nenormativně vyslovováno jako [otavři], [la:to]; srov. Hůrková (1995: 18–19).

3.1.2 Ortofonie – konsonanty

Souhlásky (konsonanty) jsou hlásky, jejichž artikulační podstatou je vytvoření úplné nebo částečné překážky (striktury). Díky této překážce vzniká šum, který následně dokážeme identifikovat jako konkrétní souhlásku (srov. Krčmová, 1992: 101). Přestože názory na počet konsonantů v českém fonologickém systému se mohou mírně lišit, hovoří se dnes běžně o dvaceti šesti konsonantických fonémech (srov. Volín – Skarnitzl, 2018: 28). Většina z nich patří do centra inventáře fonémů, za periferní je považován např. foném *g*, který se vzhledem ke svému historickému vývoji nachází pouze v přejatých slovech (srov. Krčmová, 1992: 97).

Náležitá výslovnost souhlásek je základní předpoklad srozumitelnosti. Odchytky od správné výslovnosti konsonantů bývají zpravidla způsobeny řečovými vadami (např. rotacismus, sigmatismus, hypersigmatismus aj.) nebo oslabenou artikulací. S oslabenou výslovností se setkáváme nejčastěji u souhlásek *v, j, h, l*, např. slova *druhého, děláte, nějaký* mají redukované podoby [druhe:o], [d'ea:te], [něaki:]; srov. Hůrková (1995: 22–24).

3.2 Užívání rázu

Termín ráz označuje tvrdý hlasový začátek, tedy specifický začátek samohlásky po absolutní pauze. Při tvoření rázu se hlasivky pevně sevrou a poté se vlivem tlaku vzduchu prudce rozevrou (srov. Zeman, 2008: 73). Zcela automaticky a pravidelně se ráz v češtině vyskytuje před vokálem po každé absolutní pauze.

Za závazné se považuje užití rázu po původních neslabičných předložkách *k, s, z, v*, např. spojení *k oknu, v Evropě, z Ameriky* mají ortoepické podoby [kʔoknu], [fʔevropje], [sʔameriki], výslovnost bez rázu typu [koknu], [fevropje], [sameriki], případně se souhláskou znělou [goknu], [vevropje], [zameriki] je považována za neortoepickou (srov. Palková, 1994: 326). V ostatních případech je užití rázu fakultativní, nicméně především u profesionálních mluvčích může výslovnost bez rázu snižovat úroveň projevu. Tito uživatelé jazyka však výslovnost s rázem ve většině případů realizují (srov. Volín, 2012).

Jako problematické se v případě rázu jeví příklady, které jsou uvedeny v kodifikační příručce VŠČ I (1967). U obligatorního výskytu rázu po neslabičných původních předložkách jsou totiž uvedena mimo jiné slova *zocelený* a *vústit*. Jednak jsou zde směřována ortoepická pravidla pro neslabičné původní předložky a předpony, které se však z hlediska výslovnosti nechovají vždy stejně, jednak je uváděna jako jediná správná varianta výslovnost [sʔoceleni:] a [fʔu:stit]. V tomto ohledu se ztotožňujeme s názorem V. Štěpánové, která považuje odmítnutí variant [zoceleni:] a [vu:stit] za neudržitelné a navrhuje přípuštění dubletní podoby se znělou souhláskou (srov. Štěpánová, 2019: 137).

3.3 Ortoepická pravidla spojování hlásek (vlastní ortoepie)

V souvislé řeči se hlásky nevyslovují jednotlivě, ale spojitě. Z tvoření jedné hlásky se přechází přímo do tvoření hlásky druhé, a tak dochází k jejich vzájemnému ovlivňování a překrývání. Výsledkem tohoto kontaktu hlásek může být pozměňování jejich charakteru, vznik hlásek nových nebo naopak zánik hlásek stávajících (srov. VSC I, 1967: 41).

3.3.1 Výslovnost dvou foneticky stejných souhlásek

Jestliže v souhláskové skupině vedle sebe stojí dvě foneticky stejné souhlásky, je téměř ve všech případech ortoepické obě hlásky vyslovit. Je třeba však zdůraznit, že zdvojenou výslovností je míněna artikulace spíše spojitá a ne příliš nápadná (srov. VSC I, 1967: 45).

Zjednodušená výslovnost je doporučena u výrazů, u kterých dnes již uživatelé nepocítují morfologický šev, např. *kamenný*, *Anna*, *měkký* [kameni:], [ana], [mňeki:].

Výslovnost zdvojená i zjednodušená je přípustná u slov, u kterých je zřetelný morfologický šev, např. *vyšší*, *bezzubý*, *babiččin* [višši:] i [viši:], [bezzubi:] i [bezubi:], [babiččm] i [babičm].

Naopak zdvojená výslovnost je nutná u výrazů, u kterých by mohlo při zjednodušené výslovnosti dojít k nežádoucí homofonii, např. [nejjasnější:] x [nejjasnější:], [racci] x [raci]; srov. Palková (1994: 327–328).

Jako poněkud paradoxní a nesystémová se z našeho pohledu jeví doporučená zjednodušená výslovnost u adjektiva *pražští* [praš'í:]; srov. VSC I (1967: 46). Toto doporučení je zcela nepochybně v rozporu s hlavním principem, který se při výslovnosti dvou foneticky stejných souhlásek uplatňuje, a sice se snahou o zamezení homofonie. Při zjednodušené výslovnosti je výsledná realizace homofonní se slovesem *prašti* (srov. Štěpánová, 2019: 144).

3.3.2 Asimilace znělosti

Asimilace (spodoba) znělosti je proces, při kterém hláska vlivem svého hláskového okolí získává nebo ztrácí znělost, tj. dochází k vzájemnému přizpůsobování hlásek z hlediska této vlastnosti. V češtině je asimilace znělosti nejrozšířenější souhláskovou změnou (srov. Palková, 1994: 328). Rozlišujeme asimilaci regresivní, při které určuje vlastnost poslední člen skupiny (např. [zhoda], znělé *h* zpětně ovlivňuje neznělé *s*), a asimilaci progresivní, při které vlastnost určuje první člen skupiny (např. [sxoda]); srov. Zeman (2008: 93).

Problematická z hlediska asimilace znělosti jsou slova typu *kresba*, *modlitba*, *svatba*, *prosba*. U těchto slov dochází k pravidelné spodobě znělosti [krezba], [modlidba], [svadba], [prozba]. Komplikace však mohou nastat ve 2. pádu mn. č., kdy se mezi znělou a neznělou hlásku vkládá vokál *e*. Za normativní se v takovém případě pokládá podoba se znělou hláskou [krezep], [prozep], [modlidep], [svadep], avšak za ortoepickou je pokládána rovněž výslovnost s hláskou neznělou (především u slov *modlitba* a *svatba*), která je pocíťována jako příznaková pro vyšší styl (srov. Hůrková, 1995: 30). U této problematiky se však názory jazykovědců různí. Např. Z. Palková (1994: 332) považuje vždy za ortoepickou tu podobu, v níž se vyslovuje souhláska znělá, variantu se souhláskou neznělou připouští pouze u některých slov. Výslovnost s neznělou souhláskou u slov *kreseb* a *proseb* [kresep], [prosep] považuje Z. Palková za hyperkorektní. Přinejmenším diskutabilní je řešení této otázky v kodifikační příručce VŠČ I (1967: 54–55), která u slov *kresba*, *modlitba*, *svatba*, *prosba* doporučuje ve 2. pádu mn. č. výslovnost znělou [krezep], [modlidep], [svadep], [prozep], avšak u slov *věštba*, *klatba*, *kletba*, *platba*, *honitba* je naopak doporučena výslovnost s hláskou neznělou [vještep], [klatep], [kletep], [platep], [hoňitep]. Mohou tak vznikat nejasnosti např. u slov typu *četba*, zda se má vyslovovat spíše s hláskou znělou či neznělou (srov. Štěpánová, 2019: 151–155). Nejednotné řešení těchto výslovnostních jevů je zcela nepochybně problematické a nežádoucí, a to zejména z toho důvodu, že namísto ujistění, které uživatelé kodifikačních příruček obvykle očekávají, nabývají spíše nejistoty, jak se s danými výslovnostními jevy vypořádat.

Novější publikace, které se věnují otázkám spisovné výslovnosti, obvykle ve větší či menší míře respektují pravidla, která jsou uvedena v kodifikační příručce VSC I. Tato situace však neplatí v otázce výslovnosti znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov. Zatímco VSC I (1967: 51) tuto kombinaci připouští, všechny novější ortoepické publikace považují takové spojení zcela jednoznačně za nenormativní (srov. Palková, 1994: 329; Hůrková, 1995: 29; Zeman, 2008: 100).

V. Štěpánová v souvislosti se znělostní asimilací upozorňuje, že v kodifikační příručce ani v novějších pracích věnovaných ortoepii není pozornost věnována kombinaci znělé párové hlásky a jedinečné souhlásky na švu kompozit. Mohou tak vznikat pochybnosti, má-li se vyslovovat např. [stra:šmistr̩] či [stra:žmistr̩]; srov. Štěpánová (2019: 147).

Jako přebytečné se vzhledem k současné ortografické kodifikaci jeví pravidlo o výslovnosti předložky *s* ve spojení s 2. pádem před jedinečnými souhláskami nebo před souhláskou *v* ve snaze naznačit pohyb z povrchu pryč, např. [zvlaku] a [svlaku]. Předložka *s* ve spojení se 7. pádem před jedinečnými souhláskami nebo před souhláskou *v* může být vyslovována dvojím způsobem, např. [sjirkou] i [zjirkou], [sla:skou] i [zla:skou], [smamiŋkou] i [zmamiŋkou]; srov. Hůrková (1995: 29). Výslovnost s neznělou souhláskou je běžná zejména u mluvčích na území Čech, naopak u moravských mluvčích dochází ve výslovnosti často k tomu, že sonorní hlásky způsobují regresivní asimilaci. V této souvislosti se hovoří o tzv. moravské asimilaci (srov. Cvrček a kol., 2015: 63). Tento druh asimilace je u moravských mluvčích velmi frekventovaný např. v přítomných tvarech pomocného slovesa být. Ortoepická norma v tomto případě připouští zjednodušenou výslovnost bez počáteční souhlásky [sme], avšak zmiňovaná moravská asimilace [zme] je považována za substandardní.

I. Adámková (2004: 123) upozorňuje na pronikání znělé varianty ve spojení předložky *k* se sonorami nebo souhláskou *v* do veřejných projevů, např. [gvi:nu]. Tento stav hodnotí Adámková slovy: „Ortoepické práce shodně charakterizují znělou výslovnost typu *g matce*, *g vínu* jako nářeční a nespisovnou, zatímco realizaci *z matkou*, *z vínem* hodnotí jako ortoepickou vedle výslovnosti *s matkou*, *s vínem*, kterou spojují s užitím ve vyšším, pečlivém stylu. Může působit

rozporuplně, že při popisu a hodnocení v zásadě podobných výslovnostních prvků je jednou vyzdvihováno kritérium nářeční, zatímco podruhé je zdůrazněna diference stylová.“ (Adámková, 2004: 122–123). Podle Adámkové má právě tento výslovnostní jev tendenci zařadit se do spisovné výslovnostní normy.

Poměrně neobvyklé postavení má v českém konsonantickém systému souhláska *v*. Z historických důvodů stojí tato hláska na pomezí sonor a obstruentů. Změna, která započala zřejmě již v 15. stol., probíhá ještě i v současnosti a souhláska *v* se nyní usazuje ve fonologickém systému češtiny (srov. Volín – Skarnitzl, 2018: 48). Podobně jako jiné obstruenty podléhá konsonant *v* asimilaci znělosti, např. [fčera], [fčela], [fpli:žit], ale stejně jako jiné sonory ji nezpůsobuje, např. [svjet] a [zvjet]. Některá nářečí se vyznačují tím, že tato souhláska podléhá progresivní (perseverační) asimilaci znělosti, např. [kfjet], [tfrdi:], [čtfrtek] aj. (srov. Bělič, 1972), ta je však považována za neortoepickou. Norma rovněž nepřipouští asimilaci znělosti přes slovní hranici, kterou spouští souhláska *v*, např. [ji:d vedle], [stihnež vlak], [tag vid'i:š] je výslovnost nespisovná. V současnosti je však tato výslovnost velmi frekventovaná i v kultivované mluvě a norma se v tomto ohledu jeví jako problematická a nedostačující (srov. Volín – Skarnitzl, 2018: 49).

3.3.3 Asimilace místa artikulace

Asimilace místa artikulace je jev, při kterém se vyrovnávají artikulační rozdíly mezi dvěma i více sousedními hláskami, které se v izolovaném postavení tvoří na odlišném artikulačním místě (srov. Hůrková, 1995: 30).

U tohoto typu asimilace se domníváme, že je vzhledem k současné řečové praxi problematické především spojení nosovky *n* a bilabiálních souhlásek *p* a *b* uvnitř slova. J. Hůrková (1995: 36) u této souhláskové skupiny požaduje neasimilovanou výslovnost ve všech případech, např. [hanba], [klenba], [honba]. Rovněž Z. Palková (1994: 333) a J. Zeman (2008: 111) doporučují u tohoto souhláskového spojení neasimilovanou výslovnost, uvádějí však také výjimky z tohoto pravidla, a sice slova *hanba*, jestliže je ho užito jako citoslovce, a *bonbón*. Tato slova mohou tedy být vyslovena jednak plně [hanba], [bonbo:n], jednak asimilovaně [hamba], [bombo:n]. Při pohledu do některého z mluvených

korpusů češtiny (v našem případě ČNK oral v1) můžeme zaregistrovat tendenci v této souhláskové skupině realizovat asimilaci i v jiných výrazech. Zejména připuštění výjimek u slov *hanba* a *bonbón*, které nejsou dále komentovány a není objasněno, proč právě tyto dva výrazy mohou být vyslovovány zjednodušeně a u ostatních slov s tímto souhláskovým spojením zjednodušená výslovnost není přípustná, působí problematicky a nejednotně. Na nutnost blíže zkoumat a revidovat toto výslovnostní pravidlo upozorňuje také V. Štěpánová (2019: 161). Pochybnosti může rovněž způsobovat skutečnost, že ačkoliv kodifikační příručka VSČ I (1967: 60) a také novější ortoepické práce (srov. Palková, 1994: 333; Zeman, 2008: 111) připouštějí u výrazu *bonbón* dubletní výslovnost, normativní příručka VSČ II (1978: 129), která kodifikuje výslovnost přejatých slov, u slova *bonbón* a výrazů od něj odvozených uvádí pouze výslovnost asimilovanou, tedy [bombo:n], [bomboňje:ra], [bombona:ř].

3.3.4 Asimilace způsobu artikulace

K této asimilaci dochází, když artikulační překážka jedné hlásky ovlivní hlásku sousední a dochází ke sblížení jejich artikulačních pohybů (srov. Zeman, 2008: 112).

Nejčastěji k asimilaci dochází při spojení závěrových hlásek *t*, *d* s úžinovými hláskami *s*, *š*, kdy vznikají polozávěrové hlásky *c*, *č*. Asimilovaná výslovnost (společně s výslovností plnou) je ortoepická tam, kde již není pocíťován morfologický šev, např. *dětský*, *bohatství*, *městský*, *větší*, *kratší* můžeme vyslovit [d'etski:] i [d'ecki:], [bohatstvi:] i [bohactvi:], [mňestski:] i [mňescki:], [vjetši:] i [vječí], [kratší] i [kračí]; srov. Palková (1994: 334). Na švu předpony a také na hranici dvou slov však norma vyžaduje výslovnost plnou, např. *podstavec*, *předsín*, *podskalí*, *podšívka* [potstavec], [přetsi:ň], [potskali:], [potši:fka] aj. (srov. ibid.: 334). Toto doporučení se však jeví z hlediska současné řečové praxe jako značně problematické. Již starší výslovnostní výzkumy ukázaly, že i ve spisovných projevech se na švu předpony a kořene a také v předložkových spojeních asimilace obvykle realizuje (srov. Novotná-Hůrková, 1974: 115). Podle Z. Palkové jsou sice asimilované podoby neortoepické, nicméně v poznámce u tohoto doporučení uvádí, že: „dojem nedbalosti je u různých slov různě silný; u

[tš] je zjednodušení pocíťováno více, než u [ts]“ (Palková, 1994: 334). M. Krčmová (2006: 169–170) považuje asimilované podoby na švu předpony a kořene za ortoepické, jestliže ze synchronního hlediska není utvoření slova zřejmé. Jako příklad uvádí slovo *předseda*, u kterého považuje obě výslovnostní varianty za ortoepické [přetseda] i [přeceda]. J. Zeman (2008: 114) doporučuje především u spojení souhlásek t/d+s v předložkových spojeních (*pod stolem* [poctolem]) a na švu předpony a kořene (*odsedět* [oced'et]) připustit asimilované podoby jako ortoepické. Rovněž navrhuje připuštění asimilovaných podob na hranici slov, která jsou vnímána jako ustálená spojení (*pět set* [pjecet]). V. Štěpánová (2019: 233–235) je autorkou novějších výslovnostních výzkumů, které jednoznačně prokazují tendenci vykonávat na švu předpony a kořene u těchto souhláskových spojení asimilaci. V těchto šetřeních bylo analyzováno mimo jiné souhláskové spojení *ts* (zapisované jako *ds*), u kterého ze 168 výskytů byla téměř v 90 % případů realizována ve výslovnosti asimilace. Štěpánová na základě těchto zjištění doporučuje při přípravě nové ortoepické kodifikace v případě zmiňovaných výslovnostních jevů zvážit připuštění dubletní výslovnosti.

Problémy mohou rovněž nastat při spojení hlásek *n*, *ň* a sykavek *s*, *z*, *š*, *ž*. Současná norma vyžaduje plnou výslovnost obou hlásek, např. *ženská*, *panský*, *Slovensko*, *Honza*, *manžel* mají normativní podoby [ženska:], [panski:], [slovensko], [honza], [manžel], nikoliv [žencká], [pancki:], [slovencko], [honza], [manžel] aj. (srov. Palková, 1994: 335). I v tomto případě však nejnovější zjištění ukazují, že by některá výslovnostní pravidla zasloužila podrobnější výzkum. Např. v souhláskovém spojení *ns* (obzvláště následuje-li po něm konsonant *k*) dochází ve většině případů i u profesionálních mluvčích na švu kořene a přípony k asimilaci (např. [slovencki:]); srov. Štěpánová (2019: 236–240). Na častou realizaci asimilace uvnitř slov v těchto spojeních upozorňuje J. Hůrková (1995: 36), ta však asimilované podoby považuje jednoznačně za neortoepické. Zmínku o tomto souhláskovém spojení nacházíme rovněž v *Mluvnici současné češtiny I* (srov. Cvrček a kol., 2015: 66), kde je jako příklad použito adjektivum *japonský* [japoncki:] a zjednodušená výslovnost je v tomto případě považována za „systematickou progresivní asimilaci způsobu tvoření“. Není však blíže komentováno, zda je tato zjednodušená výslovnost ortoepická či nikoliv.

Asimilace na švu kořene a přípony je však obvykle lingvisty odmítána a považována za nenormativní (srov. např. Janoušková – Veroňková, 2008: 69–70). Teoreticky důležitou a v naší lingvistické tradici, v níž bývá stále častěji kritizován preskriptivní přístup k jazyku, poměrně citlivou otázkou je, do jaké míry lze normu přizpůsobovat výslovnostnímu úzu, přestože se jedná o profesionální mluvčí. Právě ti se stávají stále častěji středem pozornosti jazykovědců a ukazuje se, že ortoepickou normu v mnoha ohledech nepoznají a nedodržují (srov. např. Kopečková, 2014).

3.3.5 Výslovnost dalších souhláskových skupin

Jednou z nejproblematictějších skupin je výslovnost slovních spojení typu *devatenáct set*. V tomto případě norma vyžaduje plnou výslovnost souhláskového spojení [cts], protože na hranici dvou slov je zjednodušená výslovnost [c] považována za neortoepickou (srov. VŠČ I, 1967: 56). J. Zeman (2008: 119) navrhuje při tomto spojení připustit realizaci [cs] alespoň jako běžnou výslovnost, tedy [devatena:cset]. Taková výslovnost se však z pohledu současné řečové praxe jeví jako příliš komplikovaná a může do jisté míry působit hyperkorektně. Na základě výzkumu výslovnostního úzu doporučuje V. Štěpánová (2014: 423–424) při tvorbě budoucí ortoepické kodifikační příručky připustit zjednodušenou výslovnost [jedena:cet], [patna:cet], [devatena:cet] apod.

Psané *mě* se vždy vyslovuje [mňe], např. u slov *město*, *výměna*, *měsíc* je normativní pouze podoba [mňesto], [vi:mňena], [mňesi:c], výslovnost [mjesto], [vi:mjena], [mjesi:c] je neortoepická (srov. Hůrková, 1995: 36). U výslovnosti psaného *mě* doporučuje kodifikační příručka (VŠČ I, 1967: 19) výslovnost [mňe], připouští však také výslovnostní variantu [mje]. Novější ortoepické příručky považují za ortoepickou výhradně výslovnost [mňe]; srov. Palková (1994: 335), Hůrková (1995: 36), Zeman (2008: 31).

4. Ortoepie slov přejatých

Přestože v historii českého jazyka byly zejména ze strany tzv. „brusičů“⁹ silné puristické tendence a snaha o domnělou jazykovou čistotu, hrají dnes přejatá slova významnou úlohu nejen v češtině, ale prakticky ve všech jazycích. Společně s převzetím nových objevů, idejí a vynálezů se do jazyka dostávají slova, která je označují. Tato slova se však obvykle liší od domácí slovní zásoby tvaroslovně, slovotvorně a pravopisně, liší se však také způsobem výslovnosti (srov. Hůrková, 1995: 47).

Zásady výslovnosti slov cizího původu však nejsou a ani nemohou být shodné se zásadami, které jsou stanovené pro slova domácí. Důvodem je obvykle odlišná hlásková soustava jazyků, z nichž jsou slova přejímána. Výslovnost jednotlivých hlásek se mnohdy výrazně liší od výslovnosti české. Proto se zvuková podoba cizích slov přizpůsobuje fonetickým zvyklostem češtiny (srov. VSC II, 1978: 27). Tento jev bývá také označován termínem fonologická aproximace (srov. Duběda a kol., 2014).

4.1 Obecné zásady

U slov přejatých z jazyků, jež nemají stálý přízvuk na první slabice (např. polština má přízvuk na slabice předposlední, francouzština na slabice poslední), dochází k přesouvání přízvuku na první slabiku slova. Kvalita tohoto přízvuku je totožná s kvalitou přízvuku v slovech domácích, tj. nemá vliv na kvalitu ani kvantitu hlásek (srov. VSC II, 1978: 27).

Hlásky, které jsou součástí cizích jazyků, ale v češtině se nenacházejí, jsou nahrazovány foneticky (zvukově) nejbližšími hláskami domácími, např. anglickou bilabiální souhlásku (grafém *w*) nahrazujeme obvykle retozubnou hláskou *v* (slova

⁹ Název je odvozen od gramatiky *Brus jazyka českého* (1667), jejímž autorem je Jiří Konstanc.

watt, *twist* vyslovujeme [vat], [tvist]); srov. Hůrková (1995: 48). Hlávky, které v českém fonologickém systému nejsou samostatnými fonémy, ale realizují se pouze v určitém hláskovém sousedství, mohou být použity při nahrazování hlásek cizího jazyka. Např. polozávěrové hlávky [ʒ] a [ʒ̥], které se v češtině vyskytují pouze v rámci asimilace znělosti (*léčba*, *leckdo* [léžba], [lezgdo]), se užívají např. při náhradě anglického [ʒ] (*džem*, *džez*) aj. (srov. *ibid.*: 48–49).

4.2 Kvalitativní náhrady vokálů v přejatých slovech

Hlavní zásadou pro výslovnost samohlásek v přejatých slovech je náhrada samohlásek jazyka, ze kterého bylo slovo přejato, samohláskami kvalitativně nejbližšími, jimiž fonologický systém spisovné češtiny disponuje (srov. Ondráčková – Romportl, 1975).

Tyto náhrady se obvykle dějí podle následujících zásad:

- Zaokrouhlené přední samohlávky, které v češtině neexistují (např. německé *ö*, *ü* se nahrazují předními samohláskami nezaokrouhlenými *e*, *é*, *i*, *í*.
- Otevřené a zavřené samohlávky, které čeština nepozná, jsou nahrazovány samohláskami střední kvality (např. francouzské *au*, *eau* nahrazujeme vokály *e*, *é*, *o*, *ó*.
- Nosové samohlávky, které si na rozdíl od češtiny uchovala např. polština, nahrazujeme příslušnou samohláskou a nazálami *n* nebo *m*.
- Střední středovou hlávku, která může představovat také hezitační zvuk, nahrazujeme obvykle vokálem *e* nebo slabikotvorným *r* (srov. Hůrková, 1995: 49–50).

4.3 Kvantita vokálů v přejatých slovech

Podobně jako v domácí slovní zásobě se i u přejatých slov uplatňuje rozdíl mezi dlouhými a krátkými samohláskami. V domácí slovní zásobě se v psané podobě vokalická délka označuje důsledně, také u přejatých slov bývá pravopisně

zaznamenána, např. *akvárium, karanténa, bariéra*. V mnoha případech však délka samohlásky zaznamenána není, např. *lithium, leasing, tour* (srov. *ibid.*: 50–51). Často se také můžeme setkat s tím, že je v písemné podobě možná dubletní realizace, např. *benzin* a *benzín*. I to je jeden z důvodů výslovnostního kolísání (srov. Štěpánová, 2016: 264).

V následující části se zaměříme na vybrané výslovnostní jevy, které byly v r. 1978 kodifikovány ve VSČ II, avšak z hlediska současné řečové praxe se jejich doporučená výslovnost jeví jako problematická. Současný úzus bude ověřován prostřednictvím *Databáze výslovnostního úzu cizích slov*.

4.3.1 Zakončení přejatých slov na -iv, -iva

U takto zakončených výrazů je v příručce VSČ II (1978) uvedena jako ortoepická pouze podoba s dlouhým vokálem. *Databáze* obsahuje čtyři výrazy zakončené na -iv (*archiv, motiv, detektiv, kolektiv*) a stejně tak čtyři slova zakončená na -iva (*lokomotiva, iniciativa, alternativa, administrativa*). U všech zkoumaných výrazů navzdory kodifikované podobě výrazným způsobem převažuje podoba vokalicky krátká (*detektiv* 95,3 %; *alternativa* 94,3 %; *motiv* 98,3 %; *iniciativa* 89,7 %). Novější příručky, které se zabývají českou výslovností, již zaznamenávají u slov s těmito zakončeními tendenci realizovat výslovnost vokalicky krátkou a uvádějí v těchto případech výslovnostní dubletu [i:f] i [ɪf], [i:va] i [ɪva] (srov. Hůrková, 1995: 52; Zeman, 2008: 44–45). Stejně tak je dubletní realizace zaznamenána i v *Pravidlech českého pravopisu* (1994), jejichž primárním úkolem je sice zachycení ortografické podoby, nicméně mnohdy v nich můžeme nalézt také základní poučení o výslovnosti.

4.3.2 Zakončení přejatých slov na -ura

Podobně jako u slov zakončených na -iv, -iva i u výrazů, jež končí na -ura, je v kodifikační příručce VSČ II uvedena jako jediná normativní výslovnost podoba s dlouhým vokálem. Zakončení -ura obsahuje pět výrazů (*agentura, architektura,*

infrastruktura, literatura, procedura). I v tomto případě jsou podoby s krátkým vokálem mnohem frekventovanější (*agentura* 85,3 %; *architektura* 87,3 %; *literatura* 95 %; *infrastruktura* 77 %). Problematický je u slov takto zakončených pouze výraz *procedura*, u kterého je z hlediska vokalické délky patrné poměrně výrazné kolísání (55,7 % realizováno s vokalickou délkou). Také u těchto výrazů novější ortoepické příručky již zaznamenávají dubletní výslovnost.

4.3.3 Zakončení přejatých slov na -ivní, -ivně, -ivum, -ive

V *Databázi* se nachází devatenáct adjektiv se zakončením -ivní, sedm adverbíí zakončených -ivně a pouze dva výrazy, které jsou zakončeny na -ivum (*aktivum*) či -ive (*respektive*). U všech těchto zakončení je v kodifikační příručce VŠČ II uvedena stejně jako v předchozích případech jako jediná možná podoba výslovnost s dlouhým vokálem. Současný výslovnostní úzus však zcela jednoznačně prokazuje tendenci vyslovovat slova s těmito zakončeními bez vokalické délky (*aktivum* 86,3 %; *pasivní* 97,3 %; *intenzivně* 99,3 %; *efektivně* 98,3 %; *respektive* 96 %; *atraktivní* 99 %; *definitivně* 94,3 % aj.). Novější ortoepické práce i v těchto případech zaznamenávají tendenci vyslovovat v uvedených zakončeních krátký vokál a připouštějí dubletní výslovnost (srov. Hůrková, 1995: 52; Zeman, 2008: 45–46).

4.3.4 Zakončení přejatých slov na -on

Slova s tímto zakončením vykazují patrně největší míru rozkolísanosti. To je zřejmě dáno také postavením hlásky *ó* v českém vokalickém systému, která se vykytuje v domácí slovní zásobě pouze ve slovech citově zbarvených. Dojem cizosti může tedy přispívat k nejistotě ve výslovnosti (srov. Hůrková, 1995: 53). Kodifikační příručka VŠČ II (1978) u slov s tímto zakončením stanovuje plošně dubletní výslovnost [on] i [o:n] u všech slov obecných (apelativ). J. Hůrková (1995: 53–54) naproti tomu u slov zakončených na -on původem z francouzštiny (*akordeon, beton, fejeton*), latiny či řečtiny (*mamon, kánon*), slov označujících syntetické látky (*chemlon, nylon, silon*) a slov zakončených na -fon (*telefon,*

gramofon), *-gon* (*epigon*, *mahagon*) a *-tron* (*elektron*, *neutron*) upozorňuje na výslovnost obvykle s krátkým vokálem. V ostatních případech je podle Hůrkové normativní výslovnost dubletní. *Databáze výslovnostního úzu cizích slov* obsahuje devatenáct apelativ s tímto zakončením, u kterých je patrná jednak výrazně rozkolísaná výslovnost (*balkon* 56,7 % s krátkým vokálem, *pavilon* 63 % s krátkým vokálem, *sezona* 39,7 % s krátkým vokálem), jednak výslovnost s krátkým vokálem, na kterou upozorňuje J. Hůrková (*telefon* 83,3 % s krátkým vokálem, *patron* 92,3 % s krátkým vokálem, *elektron* 96,3 % aj.).

4.3.5 Zakončení přejatých slov na *-og*, *-erie*, *-fobie*

U slov se zakončením *-og* (např. *psycholog*, *filolog*, *frenolog*, ale také v jejich přechýlených variantách *psycholožka*, *filoložka* aj.) uvádí ortoepická příručka VSČ II (1978) výslovnostní dubletu [ok] i [o:k]. *Databáze výslovnostního úzu cizích slov* obsahuje čtyři substantiva s tímto zakončením (*psycholog*, *pedagog*, *katalog*, *archeolog*). U všech těchto podstatných jmen v současném výslovnostním úzu zcela jednoznačně převládají varianty s krátkým vokálem (*psycholog* 96,3 %; *pedagog* 96,7 %; *katalog* 99,3 %; *archeolog* 98,3 %). Na frekventovanou výslovnost s krátkou samohláskou upozorňuje J. Zeman, který výslovnost slov s tímto zakončením komentuje slovy: „Krátká výslovnost se zachovává také u zakončení *-og* (filolog [filolok]), i když ortoepické příručky připouštějí i výslovnost s dlouhou samohláskou.“ (Zeman, 2008: 51) Připouštění dubletní výslovnosti se tedy vzhledem k současné řečové praxi může jevit jako nadbytečné.

Podobná situace platí také u slov zakončených na *-erie*. U těch je kodifikována výslovnostní dubleta [e:rije] i [erije]. Přesto se však připouštění dubletní výslovnosti u některých výrazů s tímto zakončením může zdát neopodstatněné. *Databáze* obsahuje tři takto zakončená substantiva, u kterých výrazným způsobem dominuje výslovnost s krátkým vokálem (*galerie* 97,3 %; *bakterie* 96,3 %; *baterie* 100 %).

U velkého množství přejatých slov je v současném výslovnostním úzu patrná tendence vyslovovat v jejich zakončeních krátké samohlásky, přestože kodifikační

příručka VŠČ II (1978) u těchto výrazů často uvádí pouze výslovnost s dlouhým vokálem nebo výslovnost dubletní. Domníváme se, že opačnou tendenci lze pozorovat u výrazu, resp. u části, která se často vyskytuje ve složeninách -fobie. Kodifikační příručka v tomto případě uvádí jako normativní pouze výslovnost s krátkou samohláskou, např. [fotofobije], [dermatofobije], [batofobije] aj. V novějších ortoepických pojednáních není výslovnosti tohoto zakončení, resp. výrazu věnována pozornost. Na základě pozorování (tento jev jsme pozorovali např. v mluveném korpusu ČNK oralv1) a subjektivního vyhodnocení usuzujeme, že navzdory kodifikované podobě s krátkou samohláskou mluví u tohoto jevu mnohdy vyslovují vokál dlouhý [fo:bije]. *Pravidla českého pravopisu* (1994) u výrazu *fobie* a u kompozit, která jej obsahují, uvádí pravopisnou podobu pouze s krátkou samohláskou. Přesto se však v současnosti můžeme relativně často setkat s pravopisnou podobou *fóbie*,¹⁰ která podle našeho názoru reflektuje nejistotu ve výslovnosti. Domníváme se tedy, že se jedná o jev, který je v současné chvíli v pohybu a který by se v budoucnosti měl stát součástí výslovnostních výzkumů.

4.4 Konsonanty v přejatých slovech

Inventář souhlásek v přejatých slovech je vzhledem k jejich nahrazování domácimi souhláskami v podstatě totožný s inventářem souhlásek v domácí slovní zásobě (srov. VŠČ II, 1978: 46). U přejatých slov dochází k asimilačním procesům podobně jako u slov domácích, problémy ve výslovnosti jsou však obvykle spjaty s tím, že se hlásky nacházejí v odlišném hláskovém okolí, než na které jsme zvyklí z domácí slovní zásoby (srov. Hůrková, 1995: 58) Problémy ve výslovnosti mohou být také způsobeny odlišnými pravopisnými principy. Komplikovaný je u přejatých slov především rozdíl mezi znělými a neznělými souhláskami.

¹⁰ V psaném korpusu ČNK syn v7 má lemma *fobie* frekvenci 7 509 výskytů, z toho je v téměř 1 080 případech zaznamenána grafická podoba *fóbie*.

4.4.1 Souhlásky s a z

Kodifikační příručka VŠČ II u těchto konsonantů uvádí: „V přejatých slovech se projevuje tendence chápat [s] a [z] jen jako dvě varianty jediné souhlásky (jednoho fonému), přičemž se jako základní varianta jeví [z]. To znamená, že je tendence vyslovovat [z] všude tam, kde tomu nebrání základní zákonitosti české výslovnosti.“ (VŠČ II, 1978: 46)

Znělá souhláska [z] se obvykle vyslovuje při kontaktu se sonorami, např. [kompenzace], [kondenzace], [forenžni:], [inzerat:], [intenzita], [dimenze], [konzultace], [senzace], [tranzistor]. Podobně je znělost ve většině případů zachována v intervokalickém postavení [izolace], [izoglosa], [dezinfekce] aj. (srov. Zeman, 2008: 102–104). Neznělá výslovnost [s] zůstává zachována u slov, která se vztahují na užší okruh uživatelů [konsonant], [konsignovat], [konsekuce]; srov. Hůrková (1995: 59).

Pozornost z hlediska znělosti či neznělosti zasluhují především výrazy *resort*, *renesance*, *diskuse* a *režisér*. Od roku 1993 připouštějí *Pravidla českého pravopisu* u těchto slov rovněž grafickou podobu s grafémem z. Ortoepická kodifikační příručka VŠČ II (1978) u substantiv *renesance* a *resort* uvádí jako primární podobu neznělou [resort] a [renesance]. Varianty se znělou souhláskou [rezort] a [renezance] jsou hodnoceny jako přípustné, nikoli však ve smyslu dubletní výslovnosti, ale pouze výslovnosti hovorové. V současném výslovnostním úzu je však výslovnost, která je ve VŠČ II hodnocena jako hovorová, mnohem frekventovanější nežli výslovnost neznělá (*renezance* 80,3 %; *rezort* 92,3 %). U podstatných jmen *diskuse* a *režisér* je však na rozdíl od předcházejících výrazů uvedena jako ortoepická pouze výslovnost neznělá [diskuse], [režise:r], znělá realizace není připuštěna ani jako hovorová. Při pohledu do *Databáze výslovnostního úzu cizích slov* je zřejmé, že současný výslovnostní úzus u výrazu *režisér* je ve většině případů ve shodě s jeho kodifikovanou podobou (s neznělou hláskou bylo slovo realizováno v 81,6 % případů). Přesto se však domníváme, že téměř 20% výslovnost s hláskou znělou [režize:r] není zanedbatelná a že by tento jev zasluhoval ve výslovnostních výzkumech a při vzniku nové kodifikační příručky více pozornosti. U substantiva

diskuse je situace odlišná. Přestože normativní je pouze výslovnost s neznělou souhláskou, v současném výslovnostním úzu převládá výslovnost znělá (84,3 %).

Z hlediska znělosti či neznělosti souhlásek mohou mluvčí pociťovat nejistotu při výslovnosti v nepřímých pádech. *Databáze* obsahuje čtyři apelativa, jejichž výslovnost je zaznamenána také v jiných pádech nežli v nominativu. U substantiva *kurz* (u kterého je přípustná rovněž grafická podoba *kurs*) je zachycena výslovnost v genitivu, v němž mluvčí ve 100 % případů vyslovili znělou hlásku [kurzu]. U podstatného jména *servis* je také zaznamenána podoba v genitivu, v tomto případě však zcela jednoznačně převládá výslovnost s neznělou souhláskou [servisu] (93,7 %). Odlišná situace je u slova *dres*. Zachycena je jeho výslovnostní podoba v lokálu, přičemž podobně jako u předchozího výrazu převládá podoba s neznělou souhláskou [dresu], avšak rozdíl mezi znělou a neznělou výslovností souhlásky není již tak markantní (77,7 % neznělá výslovnost [dresu], 22,3 % znělá výslovnost [drezu]). Posledním apelvativem, jehož výslovnost v nepřímém pádu (konkrétně v instrumentálu) je zaznamenána v *Databázi*, je výraz *impulz*, u kterého se však v podstatě vyskytuje pouze výslovnost znělá [impulzem] (99 %).

Databáze rovněž obsahuje *propria*, u kterých může ve výslovnosti docházet ke kolísání znělosti v nepřímých pádech. Výrazná převaha podob se znělým konsonantem je patrná v genitivu u vlastních jmen *Kraus* (94,7 %) a *Klaus* (95 %). Menší rozkolísanost ve výslovnosti je u *proprií* *Mars* (82,7 % výslovnost znělá [marzu], 17,3 % výslovnost neznělá [marsu]) a *Hans* (73 % výslovnost neznělá [hanse], 18,7 % [hanze]).

4.4.2 Souhlásky *k* a *g*

U přejaté slovní zásoby mohou potíže ve výslovnosti působit podobně jako hlásky *s* a *z* rovněž hlásky *k* a *g*. To je zřejmě způsobeno odlišným postavením těchto hlásek v domácí a přejaté slovní zásobě. V domácí slovní zásobě hlásky *s* a *z* nemá status fonému, protože zhruba ve 13. stol. došlo k její změně na hlásku *h*. Ve slovech českých se tedy souhlásky *k* a *g* vyskytuje pouze jako výsledek asimilace znělosti, např. *kdyby* [gdɪbi], *pak budu* [pagbudu], *nikdo* [ɲɪgdɔ], nebo ve slovech

expresivních. V přejaté slovní zásobě však hláska *g* funguje jako samostatný foném, který tvoří v systému konsonantů znělý protějšek souhlásce *k*. Zřejmě tedy pocit cizosti vede u těchto dvou souhlásek k jejich nahrazování a následnému kolísání v přejaté slovní zásobě (srov. Hůrková, 1995: 61).

U substantiva *plakát* je v kodifikační příručce VSC II (1978) kodifikována výslovnostní dubleta [ka:t] i [ga:t]. Rozkolísaná výslovnost je patrná také při pohledu do *Databáze výslovnostního úzu cizích slov*. Výslovnost se znělou souhláskou je v současném úzu frekventovanější (70,7 %), avšak zanedbatelná není ani výslovnost se souhláskou neznělou (28,3 %). Poněkud odlišná situace je u podstatného jména *trénink*. V genitivu je podle dosud platné ortoepické normy spisovná pouze podoba s neznělou souhláskou [tre:niŋku], tuto výslovnost jako jedinou možnou uvádí také J. Zeman (2008: 106), současný výslovnostní úzus však vykazuje značnou rozkolísanost. Kodifikovaná podoba s neznělou souhláskou je téměř stejně frekventovaná jako výslovnost se souhláskou znělou ([tre:niŋku] 48,3 %; [tre:niŋgu] 45,3 %). Rozkolísanou výslovnost můžeme pozorovat rovněž u substantiva *leasing*. Do češtiny se tento výraz dostal relativně nedávno, takže jej kodifikační příručka VSC II (1978) nezachycuje, *Pravidla českého pravopisu* (1994) však u tohoto slova uvádějí v genitivu pouze výslovnost se souhláskou znělou [li:ziŋgu]. V současném úzu převládá výslovnost, kterou doporučují *Pravidla* (62,3 %), častá je však také výslovnost se souhláskou neznělou (36,6 %). Přestože je u substantiva *frekvence* normativní pouze výslovnost neznělá, je u něj v současné době výslovnost poměrně rozkolísaná. Ve většině případů mluvčí realizují výslovnost neznělou (67 %), alternativa se souhláskou znělou [fregvence] je však také poměrně častá. Znělá výslovnost je typická především pro starší generaci uživatelů jazyka a souvisí zřejmě s již zmiňovanou tendencí chápat stále častěji souhlásku *v* jako znělou párovou souhlásku, která má schopnost způsobovat regresivní asimilaci znělosti (srov. Štěpánová, 2016: 296).

4.5 Výslovnost dalších souhláskových skupin

Koncepčně nejednotně a tedy značně problematicky je v kodifikační příručce VSC II (1978) řešena otázka výslovnosti znělé párové souhlásky a jedinečné souhlásky na švu složených slov. U výrazu *klubman* je kodifikována pouze výslovnost s neznělou souhláskou [klupman], naproti tomu u substantiv *selfmademan* a *trademark* je ortoepická výslovnost pouze se souhláskou znělou [selfmejdmen], [trejdmark]. U apelativa *kilopondmetr* je na rozdíl od předchozích výrazů uvedena výslovnostní dubleta [kilopondmetr̩] i [kilopontmetr̩] a u substantiva *rekordman* není pro změnu uvedena výslovnost této souhláskové skupiny vůbec. Tato rozporuplnost a nejednotnost při hodnocení téhož výslovnostního jevu je zcela nepochybně komplikací, která nutně musí být pro uživatele příručky matoucí a znesnadňuje jeho orientaci v otázkách výslovnosti přejatých slov. Od vzniku kodifikační příručky bylo do češtiny přejato mnoho kompozit, která ve výslovnostním slovníku nejsou uvedena a u kterých musejí uživatelé jazyka výslovnost této souhláskové skupiny řešit. U výrazů *Globemaster*, *jazzman*, *webmaster*, *speedmeter* a celé řady dalších slov tak vzniká pochybnost, zda mají být vyslovena se souhláskou znělou, neznělou, nebo zda je v tomto případě přípustná výslovnostní dubleta.

Domníváme se, že nesnáze může rovněž zapříčinit způsob, jakým je v kodifikační příručce transkribováno zadopatrové (velární) [ŋ]. Explicitně je na něj ve výslovnostním slovníku upozorněno pouze ve slovech, ve kterých je zapotřebí ozřejmit také jiné výslovnostní jevy, např. [dopiŋk], 2. p. [dopiŋgu], [dampiŋk], 2. p. [dampingu] aj. Ani to však neplatí bezvýhradně a např. u slov *konjunktiv* či *konkursní* se transkripce týká pouze druhého jevu [-týf], [-rz-]. Fonetický přepis také není zprostředkován v případech, kdy je jediným výslovnostním jevem zadopatrové *n*, např. u slov *tank*, *kongregace*, *konkurent* aj. Na tyto skutečnosti upozorňuje již Á. Král' (1979: 180–181) a zároveň dodává, že snaha o úspornost, která v tomto případě sehrála primární roli, může výrazným způsobem zkomplikovat situaci cizincům, kteří se učí česky. S komentářem Á. Král'a se ztotožňujeme a rovněž se domníváme, že zvolený způsob transkripce může být pro cizince matoucí. Problémy mohou nastat např. u výše zmíněných

výrazů *tank*, *kongregace*, *konkurent*, aj., ve kterých se zadopatrové *n* ve výslovnosti sice vyskytuje, ale vzhledem k tomu, že se jedná o jediný výslovnostní jev a není zapotřebí upozornit zároveň na výslovnostní jev jiný, tak není u těchto výrazů ve fonetické transkripci zaznamenáno. Mohla by tedy nastat situace, kdy by cizinec učící se česky nesprávně interpretoval informace z výslovnostního slovníku a v domnění, že ve zmiňovaných výrazech k asimilaci nedochází, by realizoval hyperkorektní a tudíž nesprávnou výslovnost [tank], [kongregace], [konkurent].

Výslovnost psaného *x* je ve většině případů pravidelná a realizace znělé [gz] či neznělé [ks] varianty závisí na pozici ve slově. Ve spojení s párovými souhláskami se řídíme pravidly asimilace znělosti, např. [egzhalace] a [ekstre:m]. V případech, kdy se *ex-* pocítuje zřetelně jako předpona, je výslovnost neznělá, např. [exminiistr]. Naopak tam, kde již toto spojení není pocítováno jako předpona a následuje po něm samohláska, je výslovnost znělá, např. [egzistence], [egzotika], [egzulant], [egzit] (srov. Hůrková, 1995: 62). Pozoruhodný je v tomto ohledu především výraz *exit*, který je v současné době velmi frekventovaný zejména jako součást kompozita *brexite*. Výslovnost je však v tomto případě rozkolísaná, což je patrné i při pohledu do *Akademického slovníku současné češtiny*, který u tohoto termínu uvádí výslovnostní dubletu [brexit] a [bregzit].

4.6 Výslovnost přejatých vlastních jmen

Vlastní jména (*propria*) tvoří v přejaté slovní zásobě specifickou vrstvu. Do češtiny se mohou dostat prakticky z kteréhokoliv jazyka a jejich výslovnost bývá obvykle přizpůsobena komunikační situaci, ve které se užívají. Snaha o shodnou výslovnost jako ve východiskovém jazyce, případně pouze částečně modifikovaná výslovnost je typická pro odbornou komunikační sféru. V ostatních komunikačních situacích se ve většině případů dává přednost výslovnosti počestěné (srov. Zeman, 2008: 24).

U přejatých vlastních jmen platí tentýž princip nahrazování hlásek jako u přejatých apelativ. Hlásky, které se v českém fonologickém systému nenacházejí, se nahrazují kvalitativně nejbližšími hláskami, kterými čeština disponuje (srov.

Hůrková, 1995: 66). Náhrada některých hlásek se ujala bez větších problémů a nečiní již v současnosti mluvčím potíže, např. anglická bilabiální souhláska, která se značí grafémem *w*, se v češtině nahrazuje labiodentálním *v*, tedy *Wilson* [vilsn], *Wyatt* [vajet], *Wallis* [volis] aj. Pochybnosti může někdy vyvolávat anglická úžinová souhláska, která se v textu zaznamenává grafémy *th*. Ta bývá nejčastěji nahrazována českými sykavkami či polosykavkami, např. *Smith* [smis], frekventovaná je však také výslovnost, která je ovlivněna pravopisem, tedy [smit]. Rovněž odlišný přízvuk (např. francouzský, který je pravidelně na poslední slabice) se nahrazuje přízvukem českým (srov. Hůrková 1995: 66–67). V kodifikační příručce VSC II (1978) je VII. kapitola věnována zásadám výslovnosti přejatých vlastních jmen, avšak vzhledem k tomu, že primárním cílem příručky není podávat soustavný výklad o výslovnosti cizích vlastních jmen, není výslovnost přejatých proprií zahrnuta do obsáhlého výslovnostního slovníku.

Z hlediska vokalické kvantity je v současné době neustálená výslovnost především francouzských vlastních jmen, která jsou ve výslovnosti (nikoliv pravopisně) zakončena na samohlásky [o] či [e]. Přestože ve francouzštině se tato propria vyslovují pouze s krátkou samohláskou, v češtině se vedle výslovnosti krátké prosazuje i nepůvodní délka. Tato výslovnost je považována za dubletní, např. *Rousseau* [ruso] i [ruso:], *Cocteau* [kokto] i [kokto:], *Watteau* [vato] i [vato:], *Courier* [kurje] i [kurje:], *Roger* [rože] i [rože:], *Jussieu* [žisje] i [žisje:] aj. (srov. Sekvent – Šlosar, 2002). *Databáze výslovnostního úzu cizích slov* obsahuje dvě vlastní jména, která jsou ve výslovnosti zakončena na samohlásku [o]. Prvním z nich je proprium *Renault*, u kterého je rovněž přípustná výslovnost se zachováním koncové souhlásky, která je v současném úzu nejfrekventovanější ([renolt] 50 %). V ostatních případech je výslovnost výrazně rozkolísaná ([reno:lt] 11 %; [reno:l] 3,3 %; [reno:] 6,3 %; [renault] 13,7 %; [renalt] 3,7 % aj.). Druhým je vlastní jméno *Poirot*, u kterého je také neustálená výslovnost a projevuje se tendence vyslovovat koncovou samohlásku dlouze ([poaro:] 23,7 %; [poaro] 14,3 %; [poarot] 19,7 %; [puaro:] 3,7 %; [puaro] 3,7 % aj.).

5. Závěr

Cílem bakalářské práce bylo především zhodnotit platnou ortoepickou normu a upozornit na místa, která jsou problematická z toho důvodu, že se jedná o jevy, jež jsou v pohybu, ale také např. kvůli tomu, že k nim česká lingvistická obec zaujímá různorodá (někdy až protichůdná) stanoviska. Ortoepické příručky, které jsou dosud považovány za kodifikační, se jeví vzhledem k současné řečové praxi v mnoha ohledech jako zastaralé. To je způsobeno jednak stářím kodifikačních příruček (více než čtyřicet let), jednak intenzivním jazykovým vývojem, který je významně ovlivněn moderními komunikačními technologiemi, jež umožňují stále častější a výraznější jazykový kontakt, což je patrné především při pohledu na přejatou slovní zásobu.

V úvodní části jsou krátce objasněny termíny norma a kodifikace, které v naší práci často zmiňujeme, a také otázka výslovnostních stylů, s nimiž operuje nejen kodifikační příručka VSČ I (1967), ale také pozdější publikace věnované otázkám spisovné výslovnosti. Součástí práce je rovněž stručné nastínění dějin české ortoepie.

Výslovnost slov domácích je z pochopitelných důvodů ustálenější nežli výslovnost přejatých slov, proto byla kodifikována nejprve domácí slovní zásoba. I v této oblasti však došlo k více či méně výrazným změnám, jež se v současnosti projevují. Jako velmi problematické se nyní jeví nepřipuštění regresivní asimilace znělosti přes slovní hranici, kterou způsobuje souhláska *v*. V současné řečové praxi je tato asimilace velmi frekventovaná a ortoepická norma se v tomto ohledu zdá být nedostačující. Komplikovaná je rovněž výslovnost spojení *devatenáct set*, u něhož je spisovná pouze výslovnost, ve které nedochází k asimilaci. Doporučená výslovnost u souhláskového spojení *nb* se může zdát jako příliš ustrnulá a diskutabilní je rovněž připuštění výjimek, které uvedeny bez jakéhokoliv komentáře či bližšího vysvětlení snižují význam uváděného pravidla.

Bezesporu více času a úsilí vyžaduje snaha kodifikovat výslovnost přejaté slovní zásoby. Velké množství výrazů vykazuje ve výslovnosti značnou rozkolísanost, což je dáno mimo jiné tím, že v jazycích, z nichž se dané výrazy přejímají, není mnohdy v pravopisné podobě délka značena. Problematická je

v současnosti doporučená výslovnost u výrazů se zakončením -iv, -ivní, -ivně, -ura a mnoha dalších. U většiny výrazů, u kterých je v kodifikační příručce VSC II (1978) uvedena jako spisovná pouze výslovnost s dlouhým vokálem, případně výslovnostní dubleta, je v současné době patrná tendence vyslovovat vokály krátce. Rovněž může potíže činit výslovnost konsonantů *k* a *g* či *s* a *z*, u kterých soudobý výslovnostní úzus vykazuje značnou nejednotnost. Také způsob přepisu některých výslovnostních jevů, který autoři příručky zvolili, se nám zdá nevhodný a může (zejména cizincům) působit potíže.

Přestože v 70. letech 20. stol. dochází v jazykovědě ke komunikačně-pragmatickému obratu a pozornost lingvistů se obrací od studia homogenního jazykového systému ke studiu jazyka v komunikačním procesu, a je tedy rovněž zvýšený zájem o různorodé aspekty mluveného jazyka, není v současné době otázkám spisovné výslovnosti věnovaná dostatečná pozornost. Dosud platná ortoepická norma (zejména příručka VSC II, 1978) dnes již v mnoha ohledech v řečové praxi neobstojí a bylo by vhodné výslovnostní pravidla revidovat. Touto úlohou se však momentálně nikdo nezabývá (srov. Štěpánová, 2019: 186), a tak nezbyvá než doufat, že se v budoucích letech zájem jazykovědců soustředí rovněž na problematiku spisovné výslovnosti.

6. Anotace

Vypracoval: Lukáš Bergmann

Fakulta: Filozofická – Katedra bohemistiky

Název: K otázkám české ortoepie

Vedoucí práce: PhDr. Petr Pořízka, Ph.D.

Počet znaků: 68 244

Počet příloh: 1

Počet titulů použité literatury: 31

Anotace práce: Bakalářská diplomová práce se věnuje dosud platné ortoepické normě, která je vzhledem ke stáří kodifikačních příruček v mnoha ohledech zastaralá. Cílem práce je zejména teoretické zhodnocení ortoepické normy a také její komparace s novějšími fonetickými pracemi, které se ortoepii věnují. Součástí práce je rovněž krátký přehled historie české ortoepie a také objasnění termínů, které s prací úzce souvisejí, např. norma, kodifikace či úzus.

Anotace práce v angličtině: This bachelor thesis is devoted to still valid orthoepic norm, which is due to age of codification manuals invalid in many aspects. The goal of this thesis is primarily theoretical evaluation of orthoepic norm and also its comparison with newer phonetic works. Part of the bachelor thesis is also brief overview of the history of czech orthoepy as well as an explanation of terms that are closely related to the work, for example norm, codification or usage.

Klíčová slova: výslovnost, kodifikace, ortoepie, norma, úzus

Klíčová slova v angličtině: pronunciation, codification, orthoepy, standard, usage

7. Seznam literatury

- ADÁMKOVÁ, I. (2004). Hodnocení výslovnostních jevů z hlediska ne/spisovnosti. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU, s. 121–124.
- BENEŠ, M. (2019). *Úvod do teorie jazykové správnosti*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- CVRČEK, V. a kol. (2015). *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- ČERNÝ, J. (1996). *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.
- DANEŠ, F. a kol. (1960). *O češtině pro Čechy*.
Databáze výslovnostního úzu cizích slov (2015). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR a Ústav translátologie FF UK. Dostupné on-line: <https://dvucs.ff.cuni.cz/>.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014). Loanwords and Foreign Proper Names in Czech: a Phonologist's View. In: Emonds, J. – Janebová, M. (eds.). *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2013*. Olomouc: Palacký University, s. 313–321.
- HŮRKOVÁ, J. (1995). *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- JANOUSHKOVÁ, J. – VERONKOVÁ, J. (2008). Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003. *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 53–88.
- KOMÁREK, M. (1957). K nové kodifikaci české orthoepické normy. *Slovo a slovesnost*, 18, s. 37–42.
- KOMÁREK, M., & BLÁHA, O. (2012). *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.
- KRÁL, Á. (1979). Výslovnost spisovné češtiny. *Jazykovedný časopis*, 30, s. 178–182.
- KRBEC, M. (1953). Dobrovský o českém přízvuku. *Slovo a slovesnost*, 14, s. 179–189.
- KRČMOVÁ, M. (2006). *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

- NEBESKÁ, I. (1999). *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1974). K výslovnosti některých souhláskových skupin a tzv. rázu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 113–120.
- ONDRÁČKOVÁ, J. – ROMPORTL, M. (1975). Kvalita samohlásek přejatých slov v českém kontextu z hlediska výslovnostního. *Naše řeč*, 58, s. 113–117.
- PALCOVÁ, Z. (1994). *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- SEDLÁČEK, M. (1972). Durdíkovy názory o jazyce a jazykové kultuře. *Naše řeč*, 55, s. 202–214.
- SEKVENT, K. – ŠLOSAR, D. (2002). *Jak užívat francouzská vlastní jména ve spisovné češtině: pravopis, výslovnost, skloňování, odvozování, slovníček jmen*. Praha: Academia.
- SCHULZOVÁ, O. (1995). *Nástin vývoje fonetiky I*. Praha: Karolinum.
- SKARNITZL, R. – VOLÍN, J. (2012). Referenční hodnoty vokálních formantů pro mladé dospělé mluvčí standardní češtiny. *Akustické listy*, 18, s. 7–11.
- STICH, A. (1993). Zpráva o tom, jak vlastně mluvíme. *Literární noviny*, 4, č. 20, s. 6.
- ŠEFČÍK, O. (2007). Fonetika a fonologie. In: Pleskalová, J. – Krčmová, M. – Večerka, R. – Karlík, P. (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014). *Devatenáct set softwarů a hardwarů* (analýza vybraných výslovnostních jevů v češtině). In: Dudová, K. (ed.). *Varia XXII. Zborník plných príspevkov z XXII. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra 5.–7. 12. 2012)*. Nitra: katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF v Nitre, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV, s. 422–426.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2016). *Česká ortoepická kodifikace*. Disertační práce. Praha: Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2019). *Vývoj kodifikace české výslovnosti*. Praha: Academia.
- ULIČNÝ, O. (1993). Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993). *Čeština doma a ve světě*, 2, s. 64–70.
- VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. (2006). Fonologická výjimečnost české znělé labiodentály. In: Palková, Z. – Janoušková, J. (eds.). *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Praha: FF UK, s. 253–268.

- VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. (2018). *Segmentální plán češtiny*. Praha: FF UK.
- VOLÍN, J. (2012). Jak se v Čechách „rázuje“. *Naše řeč*, 95, s. 51–54.
- WEINGART, M. (1932). Základy české orthofonie. In: Havránek, B. – Weingart, M. (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- ZEMAN, J. (2008). *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus.